

Шамурзаева А.М., Гайыпова Б.А.

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН
МАЗМУНДУК БАГЫТТАРЫ
Шамурзаева А.М., Гайыпова Б.А.

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО
ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ
Shamurzaeva A., Gaiypova B.

CONTENT AREAS OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE
IN PRIMARY SCHOOL

УДК: 811'512.154:37.025.3

Макалада башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун мазмундук багыттары каралат. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу – бул балдардын сабаттуулугун, кеп ишмердүүлүгүн жана дүйнө таанымын өнүктүрүүгө багытталган маанилүү процесс. Бул процесс билим берүү стандартынын, окуу программаларынын талаптарын ишке ашыруу менен бирге, балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн, кызыгууларын жана муктаждыктарын эске алуу менен ишке ашырылат. Билим берүү тармагында окутуунун мазмуну эң маанилүү компонент болуп эсептелет. Азыркы учурда окуучунун компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселесине көп көңүл буруу зарыл. Компетенттүүлүк – бул инсандын белгилүү бир ишмердүүлүктө ийгиликтүү болуусу үчүн зарыл болгон билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жана жеке сапаттардын жыйындысы. Башталгыч класстардын окуучуларына мектептерде кыргыз тилин окутууда негизинен угуу, окуу, сүйлөө, жазуу ишмердүүлүгүн үйрөтүүгө багытталат. Жогорудагы натыйжага жетишүү үчүн кыргыз тилин окутуу башталгыч класстарда төмөнкү мазмундук багыттарда жүргүзүлөт: фонетика, орфография, орфоэпия, лексика, фразеология, морфология, синтаксис, пунктуация, байланыштуу кеп жана сөз өстүрүү.

Ачкыч сөздөр: мазмундук багыттар, кыргыз тили, жазуу, окуу, сүйлөө, угуу, башталгыч класстар, кеп, окутуу.

В данной статье рассматриваются содержательные направления обучения кыргызскому языку в начальных классах. Обучение кыргызскому языку в начальной школе – важный процесс, направленный на развитие грамотности, речевой деятельности и мировоззрения детей. Этот процесс осуществляется в соответствии с требованиями образовательного стандарта, учебных программ, а также с учетом возрастных особенностей, интересов и потребностей детей. В сфере образования содержание обучения является важнейшим компонентом. В настоящее время необходимо уделять большое внимание вопросу формирования компетентности учащихся. Компетентность – это совокупность знаний, умений, навыков и личностных качеств, необходимых человеку для успешной деятельности в определенной области. Обучение кыргызскому языку в школах для учащихся начальных классов направлено в основном на обучение деятельности по слушанию, чтению, говорению и письму. Для достижения вышеуказанного результата обучение кыргызскому языку в начальных классах осуществляется по следующим содержательным направлениям: фонетика, орфография, орфоэпия, лексика, фразеология, морфология, синтаксис, пунктуация, связная речь и развитие речи.

Ключевые слова: содержательные направления, кыргызский язык, написание, чтение, говорение, слушание, начальные классы, речь, обучение.

This article discusses the content areas of teaching the Kyrgyz language in primary school. Teaching the Kyrgyz language in primary school is an important process aimed at developing literacy, speech activity and the worldview of children. This process is carried out in accordance with the requirements of the educational standard, curricula, as well as taking into account the age characteristics, interests and needs of children. In the field of education, the content of education is the most important component. At the present time, it is necessary to pay great attention to the issue of the formation of students' competence. Competence is a set of knowledge, skills, abilities and personal qualities necessary for a person to succeed in a particular field.¹ The teaching of the Kyrgyz language in schools for primary school students is mainly aimed at teaching listening, reading, speaking and writing activities. To achieve the above result, the teaching of the Kyrgyz language in primary school is carried out in the following content areas: phonetics, orthography, orthoepy, vocabulary, phraseology, morphology, syntax, punctuation, coherent speech and speech development.

Key words: content areas, Kyrgyz language, writing, reading, speaking, listening, primary grades, speech,

learning.

Башталгыч класстар – бул баланын билим алуусунун пайдубалы болуп эсептелет. Бул мезгилде балдар окуу, жазуу көндүмдөрүнө ээ болуп, келечектеги ийгиликтери үчүн маанилүү болгон базалык билимдерди алышат. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун мааниси зор, анткени ал балдардын өз эне тилинде сабаттуу сүйлөөсүн, жазуусун жана ой жүгүртүүсүн камсыз кылат.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин мыкты өздөштүрүү – бул баланын келечектеги ийгилиги үчүн жасалган эң маанилүү инвестиция. Сабаттуу окуу жана жазуу көндүмдөрү балдарга башка предметтерди (математика, табият таануу ж.б.) жакшы өздөштүрүүгө жардам берет. Ошондой эле, кыргыз тилин билүү балдардын өз оюн эркин билдирүүсүнө, коомдо өз ордун табуусуна жана ийгиликтүү жашоосуна өбөлгө түзөт. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу – бул өтө маанилүү жана жоопкерчиликтүү иш. Мугалимдердин кесипкөйлүгү, балдарга болгон сүйүүсү жана чыгармачылык мамилеси окуучулардын ийгилигинин негизги фактору болуп саналат. Жогорку класстарда, орто жана жогорку окуу жайларында билим алуу үчүн башталгыч класстарда алган окуу билгичтиги эң маанилүү жана керектүү болуп саналат.

Башталгыч класстын окуучулары үчүн эне тили – бул дүйнөнү таанып-билүүнүн эң маанилүү куралы. Өз эне тилинде сүйлөп, окуп жана жазып үйрөнүү аркылуу бала айлана-чөйрөдөгү нерселердин аталыштарын, алардын касиеттерин жана функцияларын түшүнөт. Эне тили баланын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүп, логикалык байланыштарды түзүүгө жардам берет. Баланын байкоосу, ойлоосу менен анын сүйлөөсү эриш-аркак өнүгүп баштайт. Эне тили аркылуу бала өз оюн эркин билдирип, башкалар менен баарлашып, мамиле түзө алат. Бул баланын социалдык өнүгүүсү үчүн өтө маанилүү.

Эне тили баланын башка предметтерди, анын ичинде математика, табият таануу, адабият жана башкаларды өздөштүрүүсүнө негиз болот. Сабаттуу окуу жана жазуу көндүмдөрү балдарга башка предметтерди жакшы түшүнүүгө жана ийгиликтүү окууга жардам берет. Мисалы, математикалык маселени ийгиликтүү чыгаруу үчүн бала шартты туура түшүнүп, логикалык ой жүгүртүүсү керек. Бул үчүн ал өз эне тилинде сабаттуу сүйлөп, жаза билиши керек. Эне тили баланын коом менен болгон байланышын камсыз кылат. Өз эне тилинде сүйлөй билүү баланын башкалар менен баарлашуусуна, өз оюн жеткирүүсүнө жана түшүнүүсүнө жардам берет. Эне тили – бул маданияттын жана тарыхтын күзгүсү. Эне тили аркылуу бала өз элинин маданияты, тарыхы, каада-салттары жана баалуулуктары менен таанышат. Бул баланын өзүн-өзү идентификациялоосуна жана улуттук сезиминин калыптануусуна жардам берет. Кыргыз тилин башталгыч класста окутуу методикасынын негизги булагы болуп лингвистика илими эсептелет.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу – бул балдардын сабаттуулугун, кеп ишмердүүлүгүн жана дүйнө таанымын өнүктүрүүгө багытталган маанилүү процесс. Бул процесс билим берүү стандартынын, окуу программаларынын талаптарын ишке ашыруу менен бирге, балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн, кызыгууларын жана муктаждыктарын эске алуу менен ишке ашырылат.

Кыргыз тили жана окуу предмети 5 негизги компонентти өз ичине камтуу менен окутулат:

1.Тыбыштык кабыл алуу (угууга басым жасалат): Балдардын тыбыштарды ажырата билүүсү, туура угуусу жана кабыл алуусу өнүктүрүлөт.

2.Тамгаларды билүү/алфавиттик принцип (окууга басым жасалат). Балдар тамгаларды тааныт, алфавитти өздөштүрөт жана окуу көндүмдөрүнө ээ болот .

3.Сөз байлык: Балдардын сөз байлыгы кеңейтилет, жаңы сөздөр үйрөтүлөт жана сөздөрдүн мааниси түшүндүрүлөт.

4.Шар окуу: Балдардын туура, көркөм жана ылдам окуу көндүмдөрү өнүктүрүлөт.

5.Окуганын (укканын) түшүнүү жана грамматика: Балдардын окуган же уккан текстти түшүнүүсү жана грамматикалык түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү камсыз кылынат [3:7-8].

Билим берүү тармагында окутуунун мазмуну эң маанилүү компонент болуп эсептелет. Мурда негизинен билимге басым жасалып келсе, азыркы учурда окуучунун компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселесине көп көңүл буруу зарыл. Анткени, билимдердин негизин жаттап алуу эмес, аны түшүнүп кабыл алуу жана турмушта пайдаланууга үйрөтүү, окуучуларга окуу материалын жеткиликтүү берүү менен, анын натыйжалуулугун арттыруу максатында алардын турмуштук маанилүү көндүмдөрүн калыптандыруу талап кылынат. Кийинки учурда билим, билгичтик, көндүм терминдеринин ордуна компетенттүүлүк термини кеңири колдонулуп келүүдө. Компетенттүүлүк – бул индивиддин өзүнүн баркын аныктай билүүнүн негизинде активдүү, жоопкерчиликтүү, турмуштук кадамдарды жасоого болгон жөндөмдүүлүгү, анын дүйнө менен активдүү карым-катнаш түзүүгө болгон жөндөмдүүлүгү, мындай карым-катнаштын жүрүшүндө өзүн жана дүйнөнү түшүнүп, өзгөртө билүү [2:4].

Башкача айтканда, компетенттүүлүк – бул инсандын белгилүү бир ишмердүүлүктө ийгиликтүү

болуусу үчүн зарыл болгон билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жана жеке сапаттардын жыйындысы. Компетенттүүлүк мамилеси окуучунун инсандык өнүгүүсүнө, анын турмушта ийгиликтүү болуусуна багытталган. Бул мамиле окуучунун өз алдынча билим алуусун, сынчыл ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн жана коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүүнү көздөйт.

Башталгыч класстардын окуучуларына мектептерде кыргыз тилин окутууда негизинен угуу, окуу, сүйлөө, жазуу ишмердүүлүгүн үйрөтүүгө багытталат. Жогорудагы натыйжага жетишүү үчүн кыргыз тилин окутуу башталгыч класстарда төмөнкү мазмундук багыттарда жүргүзүлөт:

Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу – бул балдардын сабаттуулугун, кеп ишмердүүлүгүн жана дүйнө таанымын өнүктүрүүгө багытталган маанилүү процесс. Бул процесстин алкагында фонетика, орфография, орфоэпия жана сөз өстүрүү багыты өзгөчө орун ээлейт.

1. Фонетика, орфография, орфоэпия жана сөз өстүрүү.

Фонетика, орфография, орфоэпия жана сөз өстүрүү багыты өз ара тыгыз байланышта. Фонетикалык билимдер орфографиялык жана орфоэпиялык эрежелерди өздөштүрүү үчүн негиз болуп саналат. Өз кезегинде, орфографиялык жана орфоэпиялык эрежелерди билүү балдардын сабаттуу жана туура сүйлөөсүнө өбөлгө түзөт. Сөз өстүрүү болсо, фонетикалык, орфографиялык жана орфоэпиялык билимдерди колдонуу менен балдардын коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет.

Фонетика – бул тилдин тыбыштык түзүлүшүн изилдөөчү илим. Башталгыч класстарда фонетикалык материалдарды өздөштүрүү балдардын тыбыштарды туура айтуусун, ажыратуусун жана таануусун камсыз кылат. Бул болсо, өз кезегинде, сабаттуу окуу жана жазуу көндүмдөрүнүн калыптанышына өбөлгө түзөт.

Фонетикалык материалдардын негизин кыргыз тилинин тыбыштык системасы түзөт. Окуучулар башталгыч классты аяктаганда тыбыш менен тамгалардын байланыштарын, айырмачылыктарын, бөлүнүштөрүн жана алардын алфавиттеги ордун билүү менен сөздөргө тыбыштык-тамгалык талдоо жүргүзүүнү үйрөнүшөт. Фонетикалык материалдарды системалуу түрдө өтүү жана аны терең үйрөнүү кийинки өтүлүүчү кыргыз тилинин бөлүмдөрүн (морфология, синтаксис ж.б.) терең үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Орфография – бул тилдеги сөздөрдүн жана грамматикалык формалардын туура жазылышынын эрежелер системасы. Башталгыч класстарда орфографиялык эрежелерди өздөштүрүү балдардын сабаттуу жазуусун камсыз кылат. Орфографиялык эрежелерди үйрөтүүдө тыбыш менен тамганын байланышы, сөздөрдүн түзүлүшү, морфологиялык жана синтаксистик принциптер эске алынат.

Орфоэпия – бул тилдеги сөздөрдүн туура айтылышынын эрежелер системасы. Башталгыч класстарда орфоэпиялык эрежелерди өздөштүрүү балдардын туура жана көркөм сүйлөөсүнө өбөлгө түзөт. Орфоэпиялык эрежелерди үйрөтүүдө тыбыштардын айтылышы, басымдын коюлушу, интонация жана башкалар эске алынат.

Сөз өстүрүү – бул балдардын кеп байлыгын байытуу, жаңы сөздөрдү үйрөтүү жана сөздөрдүн маанисин түшүндүрүү процесси. Башталгыч класстарда сөз өстүрүүгө өзгөчө көңүл бурулат, анткени бул балдардын ой жүгүртүүсүн, дүйнө таанымын жана коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн өтө маанилүү. Сөз өстүрүүдө балдарга синонимдер, антонимдер, омонимдер, фразеологизмдер жана башкалар үйрөтүлөт.

2. Лексика, фразеология жана сөз өстүрүү

Башталгыч класстарда лексика жана фразеологияны окутуу окуучулардын тилдик компетенциясын өнүктүрүүнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат. Бул этапта балдар эне тилинин байлыгын өздөштүрүп, сөз байлыгын кеңейтип, ойлорун так жана түшүнүктүү билдирүүгө үйрөнүп баштайт.

Бул бөлүмдөрдү өтүү менен окуучулар жаңы сөздөрдү үйрөнүп, алардын маанисин түшүнүшөт. Бул аларга тексттерди жакшыраак түшүнүүгө, өз ойлорун эркин билдирүүгө жана башкалар менен баарлашууга жардам берет. Ошондой эле балдардын тилге болгон сезимталдыгын өнүктүрөт. Алар сөздөрдүн ар кандай маанилерин, синонимдерди, антонимдерди жана башка тилдик көрүнүштөрдү байкай баштайт.

Сөз байлыгы бай болсо окуучуларга тексттерди тез жана эффективдүү окууга жардам берет. Алар тааныш эмес сөздөрдүн маанисин контексттен же сөздүктөн табууга үйрөнүшөт. Лексиканы өздөштүрүү балдардын жазуу көндүмдөрүнө да таасир этет. Алар өз ойлорун жана сезимдерин так жана кооз билдирүү үчүн керектүү сөздөрдү таба алышат.

Фразеологияны окутуунун мааниси - тилдин экспрессивдүүлүгүн жогорулатуу: фразеологизмдер тилге өзгөчө экспрессивдүүлүк жана эмоционалдуулук берет. Аларды колдонуу менен окуучулар өз ойлорун жана сезимдерин күчтүүрөөк жана образдуу билдире алышат. Фразеологизмдерди колдонуу балдардын тилдик интуициясын өнүктүрөт. Алар кайсы учурда кандай фразеологизмди колдонуу

керектигин сезе баштайт. Фразеологизмдерди билүү жана колдонуу окуучулардын коммуникативдик компетенциясын жогорулатат. Алар башкалар менен баарлашууда ийгиликтүү болушат.

Башталгыч класстарда лексика жана фразеологияны окутуу үчүн ар кандай ыкмалар жана каражаттар колдонулат. Оюн түрүндөгү тапшырмалар, сүрөттөр, ырлар, жомоктор жана башка материалдар балдардын кызыгуусун арттырып, материалды жакшыраак өздөштүрүүгө жардам берет.

3. Морфология жана сөз өстүрүү.

Морфологияны окутуу балдарда грамматикалык түшүнүктөрдү калыптандырууга жардам берет. Алар сөздөрдүн түрлөрүн (зат атооч, сын атооч, этиш ж.б.), алардын өзгөрүү формаларын түшүнүшөт. Сөздөр заттык, сандык, сындык маанини жана кыймыл-аракеттерди туюнтарын түшүнүшүп, үндүүлөргө жараша ыргактарга бөлүнүп айтылышын өздөштүрүшөт. Айтылыш ыргактарына жараша сөздөр муундарга бөлүнөрүн жана муундун түрлөрүн, алардын мүнөздүү бергилерин билишет.

4. Синтаксис, пунктуация жана сөз өстүрүү.

Синтаксис жана пунктуация - бул тилдин грамматикалык түзүлүшүнүн эки маанилүү бөлүгү. Синтаксис сүйлөмдөрдүн түзүлүшүн, сөздөрдүн бири-бири менен байланышын жана сүйлөм мүчөлөрүнүн ордун изилдейт. Мисалы, сүйлөмдөгү сөздөрдүн ордун туура коюу менен, алар эмне жөнүндө айтып жатканын так билдире алышат. Алар грамматикалык жактан туура жана түшүнүктүү сүйлөмдөрдү жаза алышат.

Пунктуация болсо, жазууда тыныш белгилерин (чекит, үтүр, кош чекит ж.б.) колдонуу эрежелерин үйрөтөт. Туура коюлган тыныш белгилери текстти окууну жеңилдетет жана маанисин түшүнүктүү кылат. Мисалы, үтүрлөр сүйлөмдөрдү бөлүп, окуучуга кайсы жерде токтоп, кайсы жерде басып окуу керектигин көрсөтөт. Тыныш белгилери ойду так жана туура билдирүүгө жардам берет. Мисалы, суроо белгиси (?) суроону билдирет, илеп белгиси (!) болсо, сезимди же буйрукту билдирет. Пунктуация эрежелерин билүү балдардын жазуу көндүмдөрүн өнүктүрөт. Алар тыныш белгилерин туура колдонуп, грамматикалык жактан туура жана түшүнүктүү тексттерди жаза алышат.

5. Байланыштуу кеп.

Байланыштуу кеп - бул адамдардын бири-бири менен баарлашуусунда колдонгон оозеки же жазуу түрүндөгү билдирүүлөр. Ал ойлорду, сезимдерди жана маалыматты жеткирүүгө кызмат кылат. Башталгыч класстарда байланыштуу кепти өстүрүү балдардын тилдик компетенциясын өнүктүрүүнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат. Балдар байланыштуу кеп аркылуу өз ойлорун, сезимдерин жана каалоолорун башкаларга так жана түшүнүктүү жеткирүүгө үйрөнүшөт. Мисалы, алар окуган китептери жөнүндө, көргөн мультфильмдери жөнүндө же башынан өткөргөн окуялары жөнүндө байланыштуу түрдө айтып бере алышат. Бир нерсе тууралуу ой жүгүртүп айтуу, окуу китеп менен өз алдынча иштей билүү, текстке план түзүү жана ал план боюнча текст түзүү көндүмдөрүнө ээ болушат.

Кептик коммуникативдүүлүккө ээ кылууда тилдин системалык түзүлүшүн, т.а. фонетикадагы сөздүн тыбыштык түзүлүшүн, лексикадагы сөздөрдүн ар кыл маанилерин, синтаксистеги жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдүн курулушун, морфологиядагы сөз түркүмдөрүн, грамматикалык түзүлүштөрүн, орфографиялык жана пунктуациялык эрежелерди тилдик категория катары окутпастан, баарлашууну, сүйлөшүүнү, карым-катнашты ишке ашыруучу каражат катары пайдаланып окутуу зор роль аткарат.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда тиешелүү фактылар, эне тилинин илимий маалыматтары (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис, стилистика, орфография, пунктуация ж.б. боюнча) кыргыз тил илиминен алынат да, башталгыч класстарда эне тилине байланыштуу окутула турган конкреттүү бөлүмүн үйрөтүүнүн ыкмалары иштелип чыгат. Алардын орду такталып, методдордун натыйжалуу, ыңгайлуу жолдору аныкталат. Башталгыч класстарда кыргыз тилинен сабак берген мугалим педагогикалык чеберчилигин традициялык педагогиканын жана азыркы учурда колдонулуп жаткан окутуунун жаңы технологияларын терең өздөштүрүп, айкалыштыруу менен жогорулата алат.

Адабияттар:

1. Башталгыч класстардын программалары: Кыргыз тили жана окуу, класстан тышкары окуу. –Бишкек, 2022 - ж. – 47 б.
2. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы. Типтүү программа./ Түз.: Ч.А.Курманалиева, А.А. Мусаева. Ысык-Көл мамл. ун-ти. -Каракол, 2019. -32 бет.
3. Башталгыч класстардагы кыргыз тили жана окуу боюнча предметтик стандарт. Бишкек -2019. – 37 бет.
4. Чокошева Б. С. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун технологиясын моделдештирүү. Диссертация, Бишкек -2017.